

Real Academia Galega. Arquivo.

FRANCISCO JAVIER RÍO BARJA: XENTILEZA E MAXISTERIO

Francisco Rodríguez Lestegás
Universidade de Santiago de Compostela

Cando apenas despuntaba o ano 2011, Francisco Javier Río Barja deixounos tras unha longa e fecunda experiencia vital posta ao servizo dunha intensa dedicación á docencia, á investigación, á divulgación científica e á xestión académica. Despois de ter remontado tantas veces a modesta altitude do familiar monte Pedroso, a morte sorprendeuno paradoxalmente de asueto á sombra da imponente monumentalidade natural do Teide. Malia que non teño a seguridade de ser quen de xuntar as palabras que merece, síntome moi honrado por ter recibido o encargo de escribir un texto en homenaxe á súa memoria para ser publicado no *Boletín da Real Academia Galega*.

Tratándose dun dos intelectuais máis destacados da Galicia do último medio século, membro das corporacións académicas e científicas de maior renome e recoñecido coas distincións máis prestixiosas, Francisco Río era por riba de todo “*un home discreto, amable e elegante*”, en acertada e precisa descrición de Ramón Villares, presidente do Consello da Cultura Galega, entidade que, por certo, el contribuíra a fundar en 1983. Ese mesmo ano, Río Barja fora tamén elixido para ocupar a vacante de Álvaro Cunqueiro como membro numerario da Real Academia Galega, lendo un discurso de ingreso sobre “*Interpretación xeográfica da paisaxe compostelana*”.

Profundo coñecedor da xeografía de Galicia e entusiasta sen límites do seu ensino como admirado mestre de mestres, Francisco Río Barja rematara en 1986 a súa vida profesional docente como catedrático de Didáctica das ciencias sociais na Universidade de Santiago de Compostela, aínda que a xubilación só significou para el un cambio de situación administrativa que non mermou en absoluto o seu labor a prol da difusión e popularización do coñecemento xeográfico do noso país. Cómpre salientar precisamente o seu interese pola didáctica da xeografía, e máis aínda por desenvolvela nunha época de grande indiferenza, cando non menosprezo, por este ámbito de coñecemento e de profesionalización.

Fortemente influenciado polo enfoque rexional propio da escola xeográfica francesa e seguindo o esquema argumental dos seus principais representantes (Vidal de la Blache, Brunhes, Demangeon, Deffontaines, Blanchard...), Francisco

Río concibía a xeografía como un saber idiográfico, singular e excepcionalista; en definitiva, como “*unha ciencia que desenvolve o espírito de observación, de relación e de síntese dos nosos alumnos*” e que ten por obxecto o estudo das relacións home-medio que se establecen nun marco espacial concreto, a rexión xeográfica.

Desde esta perspectiva posibilista, a *Didáctica da Xeografía*¹ de Río Barja trata de conectar cunha xeografía activa vinculada aos movementos de renovación pedagóxica dos anos setenta e oitenta do pasado século, que propoñían un estudo integral do medio próximo ao alumno, así como a súa participación activa nas aprendizaxes, o que facilita a substitución dos procesos de acumulación enciclopédica propios da escola tradicional pola comprensión do medio. Deste xeito, o esforzo memorístico deixa paso ao descubrimento do contorno. O método activo convértese, xa que logo, na única estratexia didáctica acaída ao ensino da Xeografía, e para levalo á práctica só existen dous procedementos: ou ben a observación directa sobre o terreo dos feitos e procesos xeográficos, ou ben a observación indirecta a través dos mapas, recursos audiovisuais e documentos gráficos.

Adoita salientarse a forte vinculación persoal e académica de Francisco Río Barja con Ramón Otero Pedrayo, de quen sempre se considerou discípulo e a cuxa cátedra na universidade compostelá foi adxunto. Para entender a intensa relación entre ambos os dous, cómpre lembrar que o polígrafo de Trasalba era un humanista que estudaba as formas da paisaxe e que as percibía sensorialmente, desde a fonda convicción de que todo o que é perceptible polos sentidos constitúe un “feito xeográfico” e, como tal, forma parte do obxecto da Xeografía. Agora ben, Otero Pedrayo precisa que a paisaxe xeográfica “*componse de procesos e formas*”, o que significa que non é só o que se ve, o que está ao alcance inmediato da mirada como resultado de factores físicos e humanos, senón que compendia ademais todo o peso da historia, dos costumes e das tradicións “*que condicionan no home unha actitude peculiar de encararse coa Natureza e que se traduce, sen dúbida, nunhas formas de traballo, de vida e de relacións sociais*”, tal como expresa Río Barja sen afastarse do pensamento do seu mestre.

Semella pertinente recoller aquí a puntualización de que a orixinalidade da produción xeográfica de don Ramón radica na súa capacidade para poñer a súa calidade narrativa ao servizo da descrición do seu país. Desde unha conceptualización da paisaxe que entronca directamente co ámbito da psicoloxía social, Río Barja defendía que Otero Pedrayo foi único en saber expresar o “*sentimento xeográfico*” que confire aos individuos unha particular emotividade fronte á natureza, ao tempo que consideraba que o pobo galego, “*coa súa paisaxe*

1 Río Barja, F. X. (1981): *Didáctica da Xeografía*. Vigo: Galaxia.

humanizada e a súa alma chea de paisaxe”, está especialmente preparado para percibir os ritmos da natureza que o rodea. Pero non só lle recoñece ao mestre un destacado valor intelectual e científico, senón ademais unha inquebrantable integridade moral, “*porque se todo traballo intelectual para ser xenial necesita do toque do sincero, esta sinceridade está condicionada pola forza moral do autor*”.

Manténdose fiel á visión oteriana e seguindo o modelo das monografías rexionais francesas elaboradas no marco da corrente de pensamento posibilista mencionada con anterioridade, na dilatada traxectoria científica de Francisco Río Barja cómpre deixar testemuño, en primeiro lugar, dos seus numerosos estudos sobre a xeografía comarcal galega. Ademais, unha liña de investigación que lle resultou especialmente atractiva foi a xeografía histórica de Galicia, que culminou coa *Cartografía xurisdiccional de Galicia no século XVIII*², editada polo Consello da Cultura Galega. Por outra banda, Río Barja reunía méritos dabondo para coordinar a serie de Xeografía do Proxecto Galicia (Hércules de Ediciones), que ofrece un estudo xeral de todos os aspectos da xeografía galega, tanto física como humana, e unha análise das peculiaridades de cada unha das súas grandes unidades comarcais. E pola mesma razón foille encomendada tamén a dirección do *Dicionario Xeográfico Ilustrado de Galicia*³, proxecto editorial do Grupo Correo Gallego que supuxo un inxente traballo de recompilación, ordenación e sistematización da información xeográfica sobre Galicia.

Otero Pedrayo adoitaba manifestar que “*para coñecer un país hai que andalo a pé*”, do mesmo xeito que Orlando Ribeiro, o xeógrafo portugués de maior proxección internacional, apuntaba que a Xeografía non só se fai coa cabeza de pensador, senón tamén cos pés de viaxeiro. E abofé que ninguén interpretou mellor esta maneira de entender o traballo do xeógrafo que o propio Río Barja, insuperable coñecedor e divulgador das paisaxes xeográficas dunha Galicia explicada como “*lugar de encontro de variables xeodinámicas que a converten nunha rexión de grandes contrastes*” e que lle outorgan “*unha personalidade xeográfica inconfundible*”: a bravura da costa cantábrica, os arcos ártabro e fisterrán asomados ao océano, a transición morfolóxica e climática nos vales do Tambre e do Ulla, a interpenetración de terra e mar nas Rías Baixas pontevedresas, a horizontalidade silenciosa da Terra Chá, as planicies da chaira de Lugo, as bocaribeiras do Miño e do Sil, os contrastes entre o fondo da depresión e os relevos montañosos circundantes nas cuncas do Limia e do Támega, os bloques desnivelados das terras de Viana, as soidades montesías dos Ancares e do Courel. Galicia enteira retratada con paixón e elocuencia sen límites.

2 Río Barja, F. X. (1990): *Cartografía xurisdiccional de Galicia no século XVIII*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.

3 *Dicionario Xeográfico Ilustrado de Galicia*. Santiago de Compostela: Xeogal, 2009 (28 vol.).

Deliberadamente, quero deixar para o final unha referencia ao estudo dos ríos galegos. Ningún dos “*dez mil ríos*” que Cunqueiro, con obvia esaxeración literaria, censaba en Galicia tiñan segredo para Francisco Río Barja, coñecemento do que quixo deixar rigorosa constancia nunha obra que servise para completar e actualizar o clásico traballo do seu mestre publicado en 1977, no cabodano do seu pasamento, editado a partir de dous traballos anteriores. En particular, moito teimou para establecer o nacemento do Miño na Serra de Meira, no lugar coñecido co nome de Pedregal de Irimia, onde xorde un manancial de constante caudal que o converte na verdadeira fonte do principal río galego, fronte á versión oficialmente arraigada de situar a súa orixe en Fonmiñá. “*A mesma conciencia popular, tan intuitiva, dos ribeiráns así o creu sempre, e localizou, precisamente no manancial orixe do Miño, unha lenda de resonancias bíblicas, pola que se converten en pedras os homes dunha raza maldita e pecadenta agardando un renacemento coa purificación das augas xuvenís*”, escribía o propio Río Barja no libro *Os ríos galegos*⁴, editado tamén polo Consello da Cultura Galega, que el e mais eu redactamos, pero que só el concibiu e planificou.

Fóisenos, en fin, Río Barja, figura sobranceira da xeografía galega e da didáctica da disciplina. Quedamos orfos do seu maxisterio e da súa xentileza. Xeógrafo con alma, mestre inesquecible. Home sabio, persoa de ben.

4 Río Barja, F. J. e F. Rodríguez Lestegás (1992): *Os ríos galegos: morfoloxía e réxime*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.